

Előszó

E kötet nem monográfia, hanem tanulmánygyűjtemény, azaz tizennégy önálló dolgozat együttese Jászi Oszkár emigrációs éveinek politikai írásműveiről. Pontosabban, nem a három évtizedes pályaszakasz egészéről szólnak a tanulmányaim – hiszen egyáltalán nem foglalkozom bennük például Jászi emigráns politizálásával, a dunai konföderáció lehetőségéről írott cikkeivel, a háború és a béke kérdésének elemzéseivel, történetírói munkájával stb. –, hanem csupán a liberális szocializmus politikai javaslatát és gondolati következményeit megvilágító írásairól. Jászi ugyanis 1919-ben kezdődő emigrációjában sokáig, legalább két évtizedig bizonyosan, liberális szocialistaként nevezte meg a politikai álláspontját, s nagyobb műben is, kisebb cikkekben is, politikai levelezésében is újra és újra kísérletet tett ezen álláspont értelmének a bemutatására. Művem a kutatás korlátai miatt sem lehetett monográfia: Jászi irathagyatéka New Yorkban, a Columbia egyetem Butler könyvtárának gyűjteményében található, s én nem kutattam Amerikában. Csupán ahhoz a hatdoboznyi – lassan elhalványuló – fénymásolathoz jutottam hozzá, amelyeket még Litván György, Jászi életrajzírója, legjelentősebb kutatója hozott haza évtizedekkel ezelőtt az Egyesült Államokból.

De az érdeklődésem jellege is kizárta a monografikus megközelítést. Olyan fajtájú szövegek – kiadatlanul maradt írások, levelek, naplóbejegyzések, gyorsírással feljegyzett beszédek, elfeledett recenziók – értelmezésére tettem ugyanis kísérletet, amelyeket a politikai gondolkodás perifériáján tartunk csak számon, s olyan fajtájú értelmezésekre törekedtem, amely főként a szövegekben folyó, olykor kinyilvánított, olykor alig látható viták nyelvi munkájára figyel. A politikai írásművek mindig vitában állnak, vitában jönnek létre, hurcolják magukkal egykori vitahelyzetük nyelvi nyomait. E nyomokat igyekeztem feltárni az említett periferikus műfajú szövegekben, elsősorban Jászi politikai levelezésében. Emigrációs évtizedeiben több barátjával és ismerősével (Braun Róberttel, Csécsy Imrével, Walter Lippmann-nel, Mannheim Károllyal, Menczer Bélával, Polányi Mihállyal) bonyolódott érdekes politikai levélvitákba. Elemzésükkor a figyelmem Jászi levelezőtársainak az érveire, nyelvi törekvéseire – mint a főszereplőm nézeteinek elsődleges kontextusára – is irányult. A levélviták eminensen tanúskodnak arról, hogy az emberi gondolkodás nem egyéni, hanem társas tevékenység.

A „kályha”, amelytől gyakran elindultam egy-egy tanulmány megfogalmazásakor, s amelyhez mindig visszatértem, Litván György életrajza volt, amelyet mesteri alkotásnak tartok: ritka bölcsességgel és egyensúlyérzékkel létrehozott műnek. A tanulmányosorozatomban darabjai voltaképpen az ő művének egy-egy oldalához, bekezdéséhez, mondatához fűzött hosszúságú kiegészítéseknek is tekinthetők. A biográfiája (nagyon helyesen) nem tartalmazza Jászi egyes műveinek a részletes elemzéseit; az én könyvem ellenben szövegértelmezésekből áll, s csak mellékesen közöl életrajzi adatokat. A tanulmányaim állításai, tézisei, bármily határozottak is, voltaképpen ideiglenesnek tekinthetők – én is annak tekintem őket. Feltevések, amelyeket az utánam jövő kutatók remélhetőleg majd igazolni, kiigazítani vagy cáfolni fognak, a humán tudományok normál működésének megfelelően. Jászi amerikai irathagyatékában kiadatlan kéziratok, levelek, naplók találhatóak, amelyek kutatása, közzététele, magyarázata módosítani fogja az életrajzot és politikai írásműveinek megítélését is. Ez a munka azonban már nem rám vár, hanem más kutatókra.

A mai magyar szellemi nyilvánosság, politikai közvélemény Jásziról alkotott képe döntően (szinte kizárólag) század eleji tevékenységének az értelmezésére épül, holott e két évtizedet még három évtizednyi emigrációs pályaszakasz követte. Emigrációs éveiből döntően (szinte kizárólag) az vált csupán érdekessé, ami századelős ténykedése meghosszabbításaként volt felfogható: korai emigráns politizálása, a dunai konföderáció tervéhez való ragaszkodása, *A Habsburg-monarchia felbomlása* című könyve. Csakhogy

1919-től kezdődően Jászi egyik legfőbb szellemi törekvése az önrevízió volt: század eleji vélekedéseinek, állásfoglalásainak a felülvizsgálata, meghaladása. Már a harmincas években előállt a furcsa, maradandónak bizonyult helyzet, hogy hazai hívei század eleji teljesítménye miatt tartották nagyra, ellenfelei ugyanezért bírálták vagy kárhoztatták, miközben ő maga már átértékelte egykori nézeteit. A hazai közvélemény egyébként is hajlamos felszínesen számon tartani vagy alábecsülni emigránssá lett tagjainak a szellemi eredményeit. Pedig lehetséges, hogy például Jászi bécsi-amerikai politikai gondolkodása érdekesebb, de legalábbis kevésbé helyi jellegű, mint a budapesti volt.

Unokaöccse, Menczer Béla *Bread far from my cradle* (Kenyér bölcsőmtől távol) című kiadatlan önéletírásában a századelő Jászi Oszkárát nyugtalan, eklektikus elmeként jellemezte, aki „pártfogásába vett minden eszmét, amely külföldről jött, Nagy-Ausztria Redlich és Králik-féle elméletét ugyanúgy, mint a marxizmust, Georges Sorel új forradalmi irányát, vagy az angol fabiánus elmélet töredékeit.” A forrongó, mindent befogadó, még tisztázás előtti ifjú évekkel ellentétben többre értékelte nagybátyja emigráns időszakát: „Jászi a két háború között bizonyosan hatással volt az amerikai gondolkodásra. A Hamilton Fish Armstrong szerkesztette Foreign Affairs-be írott cikkei széles körben hivatkoztak voltak, és ő volt az első európai az Egyesült Államokban, aki Amerikát a bolsevizmus, a fasizmus és a nácizmus iránti helyzetének tisztázására ösztönözte.” Menczer a harmincas-negyvenes években francia, német, angol lapok külpolitikai újságírója volt; talán helyesen ítélte meg Jászi cikkeinek a szerepét és hatását, talán túlzott. Nem az igaza a fontos, hanem állításának a szemszöge. Az ő nézőpontjából a századelő budapesti fiatalembere nyugati eszmék helyi forgalmazója volt, az amerikai évek egyetemi tanára viszont a cikkeivel ezen eszmék nagy nemzetközi vitájába szólt bele.

Jászi első évtizedeinek (és említett meghosszabbításainak) a politikai gondolkodásáról számos kiváló könyv és tanulmány áll a rendelkezésünkre Hanák Péter, Litván György, Pók Attila, Szarka László, Veres András és mások tollából. Emigrációs, különösen amerikai éveinek alkotásaira először Litván életrajza helyezte súlyt. Az én figyelmemet pedig az irányította az emigráns Jászi felé, hogy politikai eszmetörténeti tankönyvemnek a *Marxizmus vagy liberális szocializmus*ról szóló bekezdéseit írva ráébredtem, hogy e fontos műről még egyetlen elemzést sem írtak. Később, amikor beleolvastam az olasz *liberalsocialismo* szakirodalmába, azzal szembesültem, hogy míg az olasz liberális szocializmussal könyvek, tanulmányok sokasága foglalkozik (olaszul és angolul), addig a magyarral magyarul is csak legfeljebb néhány bekezdés. Nem azért kezdtem el Jászi liberális szocializmusával foglalkozni, mert liberális szocialista vagyok (nem vagyok az), hanem mert eszmetörténészként intellektuálisan érdekesnek találtam a témát, s azt a jellegzetes hangot, amely Jászi írásaiban megszólal.

Régebbi politikai szövegek mai magyarozói gyakran politikai készletéből foglalkoznak a tárgyakkal, mert önmaguk vagy politikai közösségük törekvéseinek elődjét vagy ellenfelét kívánják munkájuk által bemutatni a közönségnek. Nem tartozom közéjük. Eszmetörténész vagyok, aki hozzászólt a munkája során, hogy egymásnak, vagy a saját nézeteinek ellentmondó politikai szövegeket is figyelmesen és egykori kontextusuk fényében kell interpretálnia. „Nyilván vannak politikai nézeteim – hogy a francia Nobel-díjas közgazdászt, Jean Tirole-t idézzem –, de ha bármelyik kutatásomat befolyásolná, hogy baloldali vagy jobboldali vagyok, az maga volna a katasztrófa.” Ha politikai művet akarnék írni, teszem hozzá már én, nem eszmetörténetit írnék. Azt hiszem, hogy a mai társadalmi, politikai problémák megoldását nem érdemes nyolcvan vagy száznegyven évvel ezelőtti írásművekben keresni, amelyek nem a mi kérdéseinkre, hanem nyolcvan vagy száznegyven évvel ezelőtti kérdésekre adtak választ. A régi szövegek persze bizonyulhatnak ösztönzőnek, segíthetik a mai érveléseink kidolgozását, s még inkább a politikai beszéléssel kapcsolatos

kritikai érzékünk kifejlesztését. De mindez már az olvasóra tartozik, nem a politikai eszmetörténészre.

A régebbi politikai szövegekről írók olykor nehezen állják meg, hogy ne értékeljék mai nézeteik szemszögét érvényesítve a tanulmányozott kijelentéseket. Ugyanazt tudom mondani, mint amit fentebb írtam. Nem ma kell megnyerni a nyolcvan vagy száznegyven évvel ezelőtti politikai vitákat. Ugyanakkor az interpretációnkhoz valamilyen értékelő mozzanat óhatatlanul hozzátartozik. A szavak, amelyeket használtak a régi politikai vitákban, részben azonosak a mai politikai beszélésünk szavaival, ám a jelentésük általában nagyot változott. A politikai eszmetörténet-írás éppen arra való, hogy a politikai fogalmak, érvelések, eszmék egykori és mai jelentései közötti eltérést világossá tegye; hogy hozzásegítsen az egykori viták *akkori* tétjeinek a megértéséhez. Az eszmetörténet-írás, éppúgy, mint a történetírás más ágai, főként a történeti érzék kimunkálásán dolgozik, s legfőbb közösségi haszna is ebben keresendő. A történeti érzék elsősorban különbségtevés jelen és múlt, akkori és mai problémák, kérdések, válaszok között; az eltérésekben megtestesülő folytonosság, a saját történeti helyünk és időnk viszonylagossága iránti érzék.

„Amit az istenek jelentettek a háborúskodó régieknek, azt jelentik az eszmék nekünk, moderneknek”, írta *A történeti érzék* című tanulmányában az amerikai irodalomkritikus, Lionel Trilling. Azaz a modernnek – tehát Jászi is, elvbarátai és ellenfelei is, sőt mi mai olvasóink is – eszméknek kötelezik el magukat, ahogyan egykor a régiek az isteneknek, s állandóként, változhatatlanként, segítőként vagy ártóként képzelik el őket. Az eszmetörténet-írás ellenben azzal foglalkozik, hogy megfigyelje, mennyire változékonyak, helyhez-időhöz kötődők az eszmék, a fogalmak, az érvelések, s milyen sokféle kapcsolatban állhatnak az emberek cselekedeteivel. Arra int tehát, hogy nem érdemes istenünkül fogadni e változékony, korlátozott szellemi létezőket. Hisz arra valók csupán, hogy ösztönözzenek bennünket, hogy érvekkel lássanak el, hogy kifejlesszék a kritikai érzékünket, de nem többre; istennek nem alkalmasak.